

Hanne Kloots, Georges De Schutter, Steven Gillis en Marc Swerts*

Abstract

This paper reports on a study which fits in a larger investigation on variation in the pronunciation of Standard Dutch, as spoken in the Netherlands and the northern part of Belgium. In particular, it deals with the factors that determine the possible insertion of a schwa in specific consonant clusters in word-final position. Our study shows that the amount of schwa insertion varies with the region, age and gender of the speakers and the composition of the consonant clusters.

1 Inleiding: De svarabhaktivocaal in het Nederlands

Dit artikel gaat over regionale variatie in de Nederlandse standaardtaal zoals die in het laatste decennium van de twintigste eeuw in Nederland en België gesproken werd. Onderwerp van de studie is het al dan niet realiseren van de svarabhaktivocaal, i.e. de optionele insertie van sjwa tussen twee consonanten van een cluster aan het morfeemeinde.

Doelstelling van dit inleidende stuk is het verschijnsel van de svarabhaktivocaal in een ruime talige context voor te stellen. Het hele complex in verschillende posities wordt beschreven (1.1 en 1.2); in de mate van het mogelijke wordt de literatuur over het ruime onderwerp samengevat (1.3). Aangezien de geografische dimensie inherent met het onderzoek verbonden is, wordt ook een indicatie gegeven van de toestand in regionale variëteiten (dialecten) van het Nederlands (1.4).

1.1 Sjwa-insertie in auslautclusters

De meeste als universele wetmatigheden voorgestelde eigenschappen van de syllabestructuur betreffen het syllabe-einde (zie ook Clements 1990, Vennemann 1988). In wat volgt spelen twee daarvan een belangrijke rol:

- syllabes eindigen bij voorkeur op een vocaal;
- syllabes zijn bij voorkeur bimoraïsch: ze eindigen dus hetzij op een lange vocaal of diftong, hetzij op een korte vocaal gevolgd door een enkele consonant.

Combinatie van die twee preferenties levert een hiërarchie op: syllaben op VV zijn universeel "beter" dan die op VC, en die zijn weer "beter" dan alle andere.

Als Germaanse taal vertoont het Nederlands een beeld dat buitengewoon sterk van dat ideaal afwijkt: niet alleen eindigen syllaben zeker aan wordeinde in grote meerderheid niet op VV, maar bovendien zijn ook combinaties van VVC en van V en zelfs VV gevolgd door meer dan één consonant mogelijk. Daarbij denken wij vooral aan een groot aantal consonantcombinaties (-clusters) met als tweede een dentale obstruent (*d, t, z, s*), of bestaande uit twee homorganische consonanten; resp. bv. *naakt, hemd, links, gems, beurs, hengst* en *kamp, nimf, bank*.

Andere combinaties zijn problematisch, in die zin dat de consonanten gescheiden kunnen worden door de zgn. svarabhaktivocaal (een al dan niet prominent gerealiseerde sjwa). Dat is bv. het geval in de volgende woorden: *kerm, kalm, torn, dorp, kolf, elf, bulk, galg, murw*. Vrij zeldzaam zijn grafieën geworden als *doorn, toorn* voor (frequenter) *doren, toren* (zie ook Van

* De auteurs zijn verbonden aan het Centrum voor Nederlandse Taal en Spraak van de Universitaire Instelling Antwerpen, Departement Germaanse taal- en letterkunde, Universiteitsplein 1, B-2610 Wilrijk (België). E-mail hkloots@uia.ua.ac.be, gdeschutter@kantl.be, gillis@uia.ua.ac.be, m.g.j.swerts@tue.nl.

¹ Dit onderzoek maakt deel uit van het VNC-project *Variatie in de uitspraak van het Standaardnederlands*, een samenwerkingsproject tussen de Katholieke Universiteit Nijmegen en de Universitaire Instelling Antwerpen (FWO G-2205.98).

der Meer 1927 : 43). Ze verwijzen waarschijnlijk naar een stadium waarin de svarabhaktivocaal in dat type woorden nog niet vast was geworden in de uitspraak.

Wij kunnen ons afvragen hoe insertie van sjwa in alle bedoelde combinaties te verklaren is: echt onuitspreekbaar zijn de meeste daarvan niet. Een verklaring zou zeker wel kunnen liggen in het feit dat door sjwa-insertie een lettergreeppatroon ontstaat dat dichter bij het universele "ideaal" aansluit (cf. Gillis & De Schutter 1996). Door introductie van de extra vocaal komen er twee syllaben. De eerste syllabe eindigt op een korte of lange vocaal, en de (meestal twee) consonanten van het eindcluster worden over begin en einde van de tweede syllabe verdeeld (bv. $[do:rn \Rightarrow do:-r@(n)]$, $[arm \Rightarrow a+r@m]$)².

1.2 Sjwa-insertie in inlautclusters

Clusters zoals die boven beschreven en geïllustreerd, komen ook in andere dan de eindpositie voor. Hoewel de svarabhaktivocaal in inlautclusters in dit artikel niet behandeld wordt, is het als achtergrondgegeven voor de problematiek zo belangrijk, dat wij het verschijnsel toch kort bespreken.

Inlautclusters komen uiteraard al voor in flexievormen op basis van dezelfde stammen als behandeld in 1.1; voorbeelden zijn: *ker-men*, *kal-me*, *tor-nen*, *dor-pen*, *kol-ven*, *el-fen/el-ven*, *bul-ken*, *gal-gen*, *mur-we*. Het type is erg interessant: enerzijds is er conceptueel natuurlijk aansluiting bij de monomorfematische woorden; anderzijds verdwijnt de aanleiding om de svarabhaktivocaal te realiseren: de twee delen van het consonantcluster kunnen perfect over twee syllaben verdeeld worden. Het is dus heel goed denkbaar dat spontaan een ander patroon ontstaat dan bij de monomorfematische woorden, en -als dat zo is- dat er dan interferentie ontstaat tussen de geflecteerde en de basisvorm; dat kan dan weer een rol gespeeld hebben bij het bepalen van normen. Zoals gezegd: het verschijnsel wordt in dit artikel niet verder besproken, maar het moet als achtergrondgegeven mee in beschouwing genomen worden: het fenomeen van de "norm" is immers een centraal gegeven in onze behandeling.

1.3 Appreciatie van sjwa-insertie in de standaardtaal

De problematiek van de sjwa-insertie en -deletie is in meer dan een opzicht interessant: er is fonologisch geconditioneerde variatie, en verderop zal blijken dat er ook geografisch bepaalde variatie is. De vrij summiere en meestal erg intuïtieve beschrijvingen in de literatuur suggereren bovendien dat er een stilistisch variatiepatroon is: er is een omgekeerde evenredigheid van voorkomen van de insertie met de factor "formaliteit" van het taalgebruik.

De eerste omstandige bespreking van de svarabhaktivocaal in het Nederlands dateert al van 1932, toen Branco van Dantzig het verschijnsel vanuit zuiver fonetische hoek bekeek, en sjwa-insertie associeerde met 'Mundfaulheit' [lett. 'mondluiheid'] en een 'völliges Fehlen von "Freude an der Sprache"' [lett. 'volledig ontbreken van vreugde aan taal'] (p.58). Een linguïstisch beter gefundeerde, fonologische beschrijving vinden wij bij Paardekooper (1949:79). Die geeft aan dat het traditionele begrip 'svarabhakti' in een ruimere context geplaatst moet worden dan in de literatuur tot dan toe gebruikelijk was, en ook later voor een groot deel gebleven is³. Typerend voor deze fonologisch gefundeerde beschrijving is dat de auteur geen stelling tégen sjwa-insertie neemt. Daarmee initieert hij een tendens die zich in de volgende decennia zal doorzetten.

De appreciatie van het verschijnsel svarabhakti is nogal verschillend, en verloopt grotendeels volgens de discipline van waaruit het fenomeen bekeken wordt; er is bovendien geen eenstemmigheid in Nederland en België.

² Als de /r/ van *arm* ambisyllabisch geïnterpreteerd wordt, eindigt de eerste syllabe niet op een vocaal, maar de twee consonanten van het r-cluster worden nog wel verdeeld over begin en einde van de lettergreep ($[ar-r@m]$).

³ Paardekooper (1949) neemt ook de sjwa in *hemel* e.d. mee in beschouwing. In latere studies gebeurt dat bij ons weten nog alleen bij De Schutter (1975) op een vergelijkbare manier. Alle andere beschrijvingen maken een fundamenteel onderscheid tussen svarabhaktivocaal en "onderliggende" sjwa, cf. bv. Van Bakel (1976: 54), Booij (1981: 155-156), Trommelen (1983: 77-78), enz.

De meeste Nederlandse fonologen hebben helemaal geen bezwaar tegen insertie van sjwa in woorden als *tulp* en *melk*. Een prototypische formulering vinden wij bijvoorbeeld bij Booij (1995: 127): "In non-homorganic consonant clusters in coda position, a schwa *may be inserted*" (onze cursivering). Ook volgens Kuijpers en Van Donselaar (1998:87) staat het sprekers vrij om in die conditie al dan niet een sjwa in te lassen. Ook fonetici uit Nederland keren zich over het algemeen tegen het boven voorgestelde idee van Branco van Dantzig; soms gebeurt dat zelfs erg radicaal: Zwaardemaker & Eijkman (1928:221), en Kaiser (1950:165) vinden dat sjwaloze vormen "onnatuurlijk of dialectisch", resp. "gewild en on-nederlands" aandoen. Ten slotte zijn er de taalverzorgers (ook auteurs van leerboeken), bij wie het oordeel meestal wat minder pro insertie is. Zo vinden we in Veldkamp (1973:133) dat het vaak "moeilijk [is] een overgangsklank (svarabhaktivocaal) te *vermijden*" (onze cursivering). In Eldar (1976:105) en in Paardekooper (1987:XV) lezen we dat er dikwijls een "kleine overgangsklank", resp. een "kleine klinker" wordt ingeschoven. Dat alles culmineert in het erg relativerende standpunt van Heemskerk & Zonneveld (2000:33), dat "toepassing van deze regel" (i.e. sjwa-invoeging) "normaal [is], maar zeker niet noodzakelijk".

In Vlaanderen is invoeging van de svarabhaktivocaal van oudsher met een zwaar taboe beladen; zo vermeldt bv. Demanet (1939:75) "het opzettelijk inlasschen" ervan als een echte fout. Blancquaert (1957:161-162) kan "een begin van doffe @" nog wel accepteren, maar veroordeelt de "misleiding" van de sprekers door "onze dialecten, waarin de @-overgang gewoonlijk sterk overdreven wordt" (cf. hiervoor 1.4). Vooral tegen invoeging van sjwa in andere omgevingen dan de auslaut, met name middenin de woorden (bv. *armen*) "moet desnoods speciaal worden geoefend". Vrijwel dezelfde houding vinden wij bij Mussche (1962:29): "Deze duidelijk hoorbare tweelettergrepigheid wordt door het beschaafde Nederlands verworpen". Dat blijft ook verder de teneur: De Coninck (1970:XVIII), Van Haver (1972:42) en Aalbrecht e.a. (1998:13) leggen er de nadruk op dat de sjwa wel mag, op voorwaarde dat die "zeer licht" of "vluchtig" of "zo beperkt mogelijk" gehouden wordt.

Tussenvoeging van sjwa in meerlettergrepige woorden die op (grafemisch) eenlettergrepige teruggaan (bv. vormen als *kermen* en *ferme*) wordt heel wat strenger beoordeeld, zelfs door fonologen; ze worden als "dialectisch" verworpen; ter illustratie: Booij (1981:214, noot 13). Trommelen (1983:78) vermeldt evenzeer, dat "schwa is not inserted if the cluster is divided over two syllables", maar de onbetwistbare voorbeelden die zij geeft, zijn monomorfematisch: *salpeter*, *balkan* e.d.

Wij vatten samen: meersyllabige woorden worden in de literatuur alles bijeen nogal stiefmoederlijk behandeld, maar wat te vinden is, wijst erop dat een sjwaloze realisatie de voorkeur wegdraagt. Daarentegen is er geen eensgezindheid t.a.v. sjwa-insertie, i.e. het optreden van de svarabhaktivocaal, in (grafemisch) eensyllabige woorden. Opvallend is het afwijzende oordeel bij taalverzorgers in België, iets minder uitgesproken ook in Nederland. Op basis van zulke oordelen valt te verwachten dat de svarabhaktivocaal in het zuidelijke deel van het taalgebied vaker bewust vermeden zal worden dan in Nederland.

In dit artikel concentreren we ons op sjwa-insertie in monosyllabische woorden. Daarbij wordt ook rekening gehouden met mogelijke geografische verschillen die in het taalgebied als geheel optreden. Zulke verschillen - als ze al optreden - zullen wel in de eerste plaats met de kenmerken van regionale taalvarianten (dialecten en vooral regiolecten) samenhangen. In de volgende paragraaf proberen wij een indicatie te geven van de regionale variatie die tot voor kort bestond (en in bepaalde regio's ook nu nog bestaat). Dialectische variatie wordt dus als mogelijke factor van verschillen in de standaardtaal meegenomen. Wij gaan er m.a.w. van uit dat de dialectbasis van onze sprekers (of die in hun omgeving) een rol kan spelen in de keuze voor of tegen de epenthetische sjwa. Waarmee niet gezegd wil zijn dat een dialectgebied met sjwa-insertie noodzakelijk ook veel standaardtaalsprekers met datzelfde patroon moet opleveren, of omgekeerd: het fenomeen van de hypercorrectie is als factor in het taalgedrag goed bekend (cf. voor de notie "exogeen taalgebruik" in eerste instantie Sassen 1963).

1.4 De verspreiding van de svarabhaktivocaal in de dialecten van het Nederlands

Het voorkomen van de svarabhaktivocaal in de dialecten van het Nederlandse taalgebied hebben

wij onderzocht in twee woorden gebaseerd op de stam *werk*: het enkelvoudige substantief *werk* en de infinitief *werken*. Dat zijn twee van de vele vormen die in de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* van het duo Blancquaert-Pée zijn opgenomen; ze komen allebei op het einde van een frase (kernzin) voor; zin 4 van de enquête luidt: "*Spitten is zwaar/lastig werk*" en zin 32: "*Hij kan niet gaan werken - hij heeft keelpijn (omdat hij keelpijn heeft)*". Het zal bekend zijn dat de 141 zinnen en reeksen woorden van de enquête in het hele Nederlandse taalgebied (Nederland, Vlaams-België en Frans-Vlaanderen) in zowat 2000 plaatsen zijn opgevraagd. Het resultaat van die enquête is integraal in fonetisch schrift gepubliceerd in 16 delen; verdere informatie is o.a. te vinden bij Goossens (1977:145-146).

Alle gegevens voor de twee woordvormen zijn genoteerd, en per vakje van Kloekes bekende grondkaart (cf. *Taal-Atlas van Noord- en Zuid-Nederland*) bijeengebracht. Op basis van die gegevens zijn er twee kaarten getekend⁴, die voor beide vormen aangeven in welke vakjes die uitsluitend met, resp. zonder sjwa, of nu eens met, dan weer zonder sjwa gerealiseerd worden. Wat de laatste mogelijkheid betreft, hebben wij nog een onderscheid gemaakt naargelang de twee vormen ongeveer even vaak, of met een van beide als meest gebruikelijke vorm voorkomen⁵

Kaart 1: Insertie van sjwa in *werk* in de dialecten van het Nederlands.
Kaart 2: Insertie van sjwa in *werken* in de dialecten van het Nederlands

Vergelijking van de twee kaarten toont aan dat het verschil tussen sjwa-epenthesis in woord-
auslaut resp. -inlaut niet (alleen) een kwestie is van frequentie in de keuze van de individuele sprekers, maar dat het ook een regionale component bezit. Het is duidelijk dat in een aantal gebieden de variatie nauwelijks invloed heeft, terwijl die in andere wel als factor meetelt. In wat nu volgt geven wij geen beschrijving van de kaartjes apart (die spreken voor zichzelf), maar wel van de verschillen tussen de kaart voor *werk* en die voor *werken*.

Zowel in auslaut als in inlaut komt sjwa voor in Noord-Holland (met inbegrip van de Waddeneilanden van die provincie), in Zuid-Holland, Utrecht, het grootste deel van Gelderland (Veluwe, Betuwe en Land van Maas en Waal), de steden langs het IJsselmeer in Overijssel, vrijwel geheel Noord-Brabant en de Zeeuwse Eilanden (enkel in die laatste gebieden zijn er bij beide woorden wat sjwaloze vormen genoteerd).

Aan de andere kant van het spectrum hebben wij gebieden waar sjwa noch in (grafemisch) eenlettergrepige, noch in tweelettergrepige woorden optreedt. Hier hebben wij twee geografisch erg ver uiteenliggende gebieden:

- Het grootste is het uiterste noorden van Nederland, met de hele provincies Friesland (inclusief de Friese Waddeneilanden) en Groningen, en het noordelijke derde van Drenthe⁶.
- In België is er een pendant: een groot deel van de provincie Oost-Vlaanderen heeft noch in de geflecteerde noch in de basisvorm een svarabhaktivocaal.

De overige regio's leveren een bont allegaartje van distributies op, waarbij als constante alleen overblijft, dat de svarabhaktivocaal minder populair is in de niet-geflexeerde vorm dan in de infinitief. Een overzicht op basis van een noord-zuid- en een west-oost-as:

- Een noordoostelijk gebied omvat het grootste deel van Drenthe, de hele provincie Overijssel en de Gelderse Achterhoek. Afgezien van Twente heeft het hele gebied de svarabhaktivocaal in het

⁴ Met dank aan Anita Muys van het Audiovisueel Centrum van de Universitaire Instelling Antwerpen.

⁵ Beslissen wat 'ongeveer even vaak' betekent, is natuurlijk een buitengewoon arbitraire zaak. We hebben voor de volgende oplossing gekozen: telkens als in een vakje het aantal opgaven van vorm x ten minst twee eenheden hoger ligt dan dat van y, en x ook ten minste dubbel zo vaak wordt opgegeven als y, is x de 'prominente' vorm.

⁶ Een probleem vormde hier het feit dat de dialecten van het noorden van Nederland nauwelijks aspectische hulpwerkwoorden kennen (cf. Sassen 1963); de combinatie "*gaan werken*" wordt in bijna de hele regio dan ook omgezet in "*naar het werk gaan*". Voor het hele gebied waar in de stamvorm geen svarabhaktivocaal optreedt, hebben wij nauwelijks gegevens; de gegevens die er wel zijn wijzen er wel op (voorspelbaar) dat er geen sjwa optreedt.

auslautcluster (in het ongelede woord dus). In de geflecteerde vorm is de vorm met svarabhaktivocaal overal ten minste even goed bezet als die zonder.

- Een zuidwestelijk gebied omvat Frans- en West-Vlaanderen, Zeeuws-Vlaanderen, het noordoosten van Oost-Vlaanderen en het westen van Vlaams-Brabant, m.a.w. het hele gebied om het consequent sjwaloze gebied in Oost-Vlaanderen (zie boven). In het westen (West-Vlaanderen) zijn er delen waar de toestand eigenlijk gelijk is aan die in Centraal-Oost-Vlaanderen, alleen: ze worden van dat homogene gebiedje gescheiden door dialecten waar insertie van sjwa in de enkelvoudsvorm wel mogelijk is. Het oostelijke deelgebiedje omvat het Land van Waas, het Pajottenland en de Brusselse agglomeratie. Het is duidelijk dat hier variatie in beide vormen optreedt, maar dat sjwa-insertie onvergelijkelijk veel vaker voorkomt in de niet-gefleeteerde dan in de geflecteerde vorm.

- Een zuidelijk-centraal en -oostelijk gebied (zuidelijk Brabants en Limburgs): de provincies Antwerpen, Vlaams-Brabant ten oosten van de Brusselse agglomeratie, en Belgisch- en Nederlands-Limburg. Sjwa-insertie is in dat hele gebied normaal in de niet-gefleeteerde vorm. Bij flexie blijft de vorm met sjwa ten minste even frequent als die zonder, behalve dan in het extreme noordoosten (Venlo en omgeving), waar de vorm zonder sjwa het duidelijk haalt.

Wat moeten wij op basis van de voorgestelde gegevens verwachten? Een voor de hand liggende hypothese zou kunnen luiden dat sprekers uit elk van de genoemde regio's in hun standaardtaalgebruik zullen aansluiten bij wat in het dialect van hun geboorte- en woonstreek voorkomt (een vorm van transfer dus van de ene taalvorm naar de andere). De hypothese kan echter in botsing komen met het feit dat de twee alternatieve realisaties in de standaardtaal niet dezelfde status hebben. Taalnormeers, zeker die in België, geven de voorkeur aan de vorm zonder sjwa.

Het is niet eenvoudig om op basis van een combinatie van deze feiten verwachtingen i.v.m. het gebruik in de standaardtaal te formuleren: zoals boven al gezegd, is er het gegeven dat bekend is geraakt onder de naam "exogeen taalgebruik": sprekers die bij een mogelijke oppositie x-y in hun dialect variant x kennen, zijn nogal eens geneigd naar variant y over te schakelen zodra het wat "netter" hoort te zijn; en ze doen dat niet alleen als y de enige vorm in de standaardtaal is, maar ook als zowel x als y daarin voorkomen, en zelfs als y net zo vreemd is aan de standaardtaal als aan de regionale en/of "platte" variant. Cf. Sassen (1963) met voorbeelden uit het noordoosten van Nederland, en De Schutter (1973) met voorbeelden uit Vlaams-België. Het verschijnsel is natuurlijk ook uit andere taalgebieden bekend.

Redelijke hypothesen lijken ons de volgende:

- In België, waar de norm de svarabhaktivocaal duidelijk verwerpt, mag in alle dialectregio's een sterkere voorkeur voor sjwaloze vormen verwacht worden dan in Nederland.

- In België mag in het westen, waar in de dialecten geen svarabhakti gebruikelijk is, ook in de standaardtaal een nog grotere voorkeur voor sjwaloze vormen verwacht worden dan in het centrum en oosten, waar de dialecten wel de svarabhaktivocaal kennen (in stamvormen zelfs even sterk als in de Randstad, cf. de kaart voor *werk*).

- In Nederland is in veruit de meeste regio's een ruim overwicht van sjwavormen te verwachten. Vooral het noorden (Friesland, Groningen en Drenthe) zou op basis van de distributie in de regionale dialecten (veel) minder sjwavormen moeten hebben. Bij dit alles moeten wij dus voor ogen houden dat in Nederland de dialectachtergrond van een (groot?) aantal sprekers allicht zwak tot onbestaande zal zijn.

1.5 Beperkingen van het onderzoek

Zoals helemaal aan het begin van deze *Inleiding* gesteld is, bouwen wij in dit artikel nog twee belangrijke beperkingen in:

- Wat de spreekstijl betreft, bestuderen wij maar twee condities, die allebei sterk formeel mogen heten: de realisatie bij het voorlezen van woordenlijsten ("gestuurde taak") enerzijds, het benoemen van plaatjes ("semi-gestuurde taak") anderzijds. De beperking is van groot belang voor de confrontatie van onze gegevens met die uit de literatuur, cf. verder in 2.1.

- Wat de morfonologische omgeving betreft, komt alleen de positie aan wordeinde in

monosyllabische vormen in beeld.

2 Factoren bij het onderzoek naar de svarabhaktivocaal

Boven (1.1) zijn al een paar factoren ter sprake gekomen die het al dan niet realiseren van een svarabhaktivocaal mede kunnen bepalen. Wij vatten die hier nog eens systematisch samen, en breiden het lijstje uit met wat wij in de relevante literatuur gevonden hebben.

2.1 Fonotactische variabelen

Zowel de bouw van het betrokken cluster als de plaats ervan in het woord (inlout of auslout) en de plaats van het woord in een concrete prosodische context worden in de ons bekende literatuur als onafhankelijke variabelen genoemd.

Het meest verrassende aspect in dit lijstje is wel de prosodische context. Onderzoek van Kuijpers & Van Donselaar (1998) wijst erop dat de ritmiek van een zin, meer specifiek van het onmiddellijk aan het woord met het relevante cluster voorafgaande deel daarvan, een sjwa kan uitlokken waar die onderliggend niet aanwezig is, of juist tegenwerken waar die op fonotactische basis verwacht mag worden. Voorbeelden van het eerste vinden wij in (1), van het tweede in (2); de voorbeelden zijn ontleend aan Kuijpers & Van Donselaar (1998:92):

- (1) *Tussen deze bloemen stond 'n hele mooie tulp*
- (2) *Op de schommel bij de burens zag ze kleine kinderen*

De voorspelling luidt, dat *tulp*, als dat woord onmiddellijk op een combinatie van een sterke en een zwakke syllabe volgt, zoals in (1), vaker een svarabhaktivocaal zal ontwikkelen dan na bv. een combinatie van sterke syllabes; omgekeerd zal *kinderen* in een vergelijkbare context makkelijk zijn sjwa verliezen. Beide voorspellingen worden in het uitgevoerde experiment bevestigd.

Voorlopig is onze kennis i.v.m. ritmische condities nog erg fragmentair: Kuijpers en Van Donselaar bespreken er maar een beperkt aantal. In ons onderzoek speelt de ritmische context geen rol, omdat de woorden in isolatie opgevraagd zijn. Op te merken valt wel, dat in het onderzoek van Kuijpers en Van Donselaar de realisatie van niet-geflechteerde vormen (daartoe behoren dus al onze onderzoekswoorden) in isolatie vrij dicht aansluiten bij die van dezelfde woorden in een context onmiddellijk na een opeenvolging van sterke en zwakke syllabe (cf. tabel 2, p. 94).

De fonotactische variabelen waarop wij ons in dit onderzoek concentreren, zijn die i.v.m. de reële bouw van de clusters: vooral de oppositie tussen /l/- en /r/-clusters. Eigenaardig genoeg vinden wij daar geen informatie over in de literatuur; ook Kuijpers en Van Donselaar (1998) leggen wat dit aspect betreft geen consequente materiaalverzameling aan (cf. hun *Appendix* p. 103-108), maar op grond van paren als *vork-wolk* en *arm-palm* had wel relevante informatie bijeengebracht kunnen worden.

Bovendien kan niet over het hoofd gezien worden dat beide liquidae die erbij betrokken zijn, aan een veranderingsproces onderhevig zijn. In Vlaanderen komt in de laatste generatie(s) naast de traditionele tongpunt- ook de huig-realisatie voor, maar het blijft gaan om een duidelijke triklank⁷. In Nederland zijn beide stadia allang voorbij, en worden tal van verschillende realisaties aangetroffen, waaronder vocalische (Stroop 1998b, Van de Velde 1994 en 1996,

⁷ Van de Velde (1996:142) vat de toestand in Vlaanderen als volgt samen: "In het Standaard-Nederlands zoals dat in Vlaanderen wordt gesproken is [r] de meest voorkomende variant. Daarnaast komt ook nog [R] voor. [...] kunnen we voorzichtig besluiten dat er in zestig jaar geen verandering optreedt in het zuidelijke Standaard-Nederlands"; voor dit gegeven zie men ook onze afdeling 5.

Verstraeten & Van de Velde 2001). Van geen van al die mogelijkheden staat vast dat ze de sjwa-insertie op welke manier ook beïnvloeden, maar uit te sluiten is dat ook niet, cf. verder in 4.4. Tegelijk is in Nederland ook de /l/ bij veel sprekers aan een veranderingsproces onderhevig (Van Reenen 1986, Van Reenen & Jongkind 2000): die is van een zuiver consonantische realisatie naar een half-vocalische aan het verglijden. Volledige vocalisering, het logische eindpunt van het proces, zal uiteraard het insertieproces danig beïnvloeden: insertie van sjwa tussen echte vocaal en consonant komt helemaal niet voor.

2.2 Sociale variabelen

Linguïstische variatie kan gerelateerd zijn aan diverse groepen in de maatschappij (vooral gebaseerd op parameters als sociaal en economisch prestige, leeftijd, sekse). Dat is zeker ook het geval als er sprake is van normen, waarbij een van de variabelen "hoger" ingeschat wordt dan de andere, maar ook als het verschijnsel in kwestie gebonden is aan andere fenomenen die in verschillende mate aanwezig zijn in de gemeenschap. Beide aspecten komen bij de svarabhaktiproblematiek in beeld. Boven is al uitvoerig gesproken over verschillende (en ook wel wisselende) normen.

De sociale status van de informanten wordt in dit onderzoek constant gehouden: alle geënquêteerden zijn leraren. Verschil in opleidingsniveau (hogeschool tegenover universiteit) is niet als variabele onder controle gehouden: verschil in taalattitude is daarvan ook niet meteen te verwachten. Dat wij voor dit onderzoek leraren Nederlands gekozen hebben, heeft vandoen met de speciale rol gespeeld door die groep in het doorgeven van taalnormen en/of -attitudes. Leerkrachten Nederlands worden namelijk als prototypische standaardtaalsprekers beschouwd (Smakman & Van Bezooijen 1997, Van de Velde & Houtermans 1999). De factor leeftijd is wel als variabele gehanteerd: er zijn twee leeftijdscategorieën, een oudere en een jongere groep (zie par. 3.1). En ook het verschil tussen vrouwen en mannen is in de systematiek van de steekproef meegenomen.

Los van dat alles staat nog een andere factor: de mogelijke interferentie van andere bekende taalvormen, met name de regionale dialecten. In elk deel van het taalgebied zijn vier regio's geselecteerd. De Vlaamse proefpersonen zijn afkomstig uit West- en Oost-Vlaanderen, Antwerpen/Brabant en (Belgisch-)Limburg, de Nederlandse uit regio Noord (Groningen, Drenthe), Midden (Gelderland, Utrecht), West (Randstad) en Zuid (Nederlands-Limburg). In Vlaanderen zijn daarmee de vier grote dialectgebieden allemaal gerepresenteerd. Vergelijking met de gegevens van 1.4 leert ons dat een daarvan in de dialecten geen sjwa-insertie heeft (Oost-Vlaanderen). Het tweede (West-Vlaanderen) heeft een wisselend regime, met toch wel sterke voorkeur voor sjwaloze vormen. De twee overige (Antwerpen/Brabant en Belgisch-Limburg) hebben normaal sjwa-insertie, zeker in auslautclusters. In Nederland zijn niet alle grote dialectgebieden gerepresenteerd: behalve de Randstad, waar in de traditionele dialecten veel sjwa-insertie voorkomt (-kwam), zijn twee perifere gebieden voor onderzoek gekozen: in één daarvan ontbreekt de svarabhaktivocaal in de lokale dialecten (het noordoosten); de andere (Limburg) heeft wel sjwa-insertie. Ten slotte is nog een regio gekozen die dicht bij de Randstad aansluit (Gelderland-Utrecht); die aansluiting geldt ook voor het (frequente) gebruik van de svarabhaktivocaal. De strikte selectie op basis van vier regio's moet het mogelijk maken althans een begin van antwoord te geven op de vraag of de lokale dialecten (nog) een bepaalde invloed hebben op de keuze tussen vormen met en zonder sjwa.

3 Schets van het onderzoek

3.1 De proefpersonen

De proefpersonen waren 160 leerkrachten Nederlands, 80 uit Nederland en 80 uit Vlaanderen. Bij de keuze van de proefpersonen werd, zoals in punt 2.2 uiteengezet, rekening gehouden met de factoren *regionale spreiding*, *leeftijd* en *geslacht*. In beide delen van het taalgebied werkten we met vier regio's. Per regio selecteerden we twee of meer steden. Daarbij hielden we o.a.

rekening met factoren als dialectbasis, verzorgingsfunctie en bevolkingsdichtheid. Onze proefpersonen rekruteerden we uit de leraren Nederlands van de daar gevestigde middelbare scholen⁸. De Vlaamse leerkrachten zijn afkomstig uit de dialectgebieden Brabant (d.i. provincie Antwerpen + Vlaams-Brabant), Limburg, Oost- en West-Vlaanderen. De Brabanders geven les in Lier of Heist-op-den-Berg, de Limburgers in Tongeren of Bilzen, de Oost-Vlamingen in Oudenaarde of Zottegem en de West-Vlamingen in Ieper of Poperinge. In Nederland maakten we een onderscheid tussen regio Noord (Groningen, Drenthe), Midden (Gelderland, Utrecht), Randstad (Noord- en Zuid-Holland) en Zuid (Limburg). De docenten uit regio Noord geven les in Assen, Veendam of Winschoten, die uit Midden-Nederland in Tiel, Veenendaal, Culemborg, Elst of Ede, de leraren uit de Randstad werken in Alphen a/d Rijn of Gouda en de Limburgers in Sittard, Geleen of Roermond. Een belangrijk criterium bij de selectie van de leerkrachten was hun dialectachtergrond. De Vlaamse proefpersonen hebben hun hele leven in de betreffende regio gewoond. De Nederlandse informanten zijn er voor hun achtste komen wonen en hebben er voor hun 18de minstens acht jaar gewoond. In elke regio zochten we tien oudere en tien jongere docenten, van wie telkens vijf mannen en vijf vrouwen. Personen die voor 1955 geboren waren, rekenden we tot de oudere generatie, personen geboren na 1960 (in NL: na 1958) noemden we jong. Wie tussen 1955 en 1960 (1958) geboren was, behoorde tot een buffergroep, bedoeld om beide generaties duidelijker van elkaar te onderscheiden.

3.2 De testprocedure

De taken die in dit artikel beschreven worden, maakten deel uit van een ruimer sociolinguïstisch interview dat in het kader van het VNC-project *Variatie in de uitspraak van het Standaardnederlands* werd afgenomen. Sjwa-insertie wordt in dat interview in drie taken onderzocht: de proefpersonen lezen een woordenlijst voor, benoemen plaatjes en ze lezen volledige zinnen voor waarin de targetwoorden voorkomen. In dit artikel beperken we ons tot de twee taken waarin de targetwoorden geïsoleerd voorkomen, namelijk de woordenlijst en de plaatjestaak⁹.

De woordenlijst bestond uit 319 woorden, waaronder 17 die potentieel een svarabhaktivocaal bevatten. Het eerste deel (160 woorden) vormde het begin van het sociolinguïstisch interview en werd gevolgd door de plaatjestaak. Het tweede deel van de woordenlijst (159 woorden) werd later voorgelezen (achtste taak van twaalf).

In de plaatjestaak benoemden de proefpersonen vijftig eenvoudige afbeeldingen met één specifiek woord, met daarbij 15 die potentieel een svarabhaktivocaal kunnen bevatten. Plaatjes waarbij we problemen verwachtten, bijvoorbeeld omdat het afgebeelde object op verschillende manieren benoemd kon worden (*wolf* en *hond*, *tulp* en *bloem*) kregen de proefpersonen vooraf op papier overhandigd met de "juiste" benaming erbij, zodat ze die konden memoriseren. De bedoeling van deze taak was om een subset van de woorden uit de woordenlijst nog eens te herhalen, maar nu zonder direct met het schriftbeeld geconfronteerd te worden.

3.3 De testwoorden

De testwoorden zijn (grafemisch) monosyllabische woorden¹⁰ die eindigen op een cluster van een liquida {/l/, /r/} en {/m/, /p/, /f/, /k/, /x/}. De woorden staan in Bijlage 1. In de voorleestaak komen 17 woorden voor en in de plaatjestaak 15. De meeste ervan werden ook gebruikt door

⁸ De keuze van regio's, steden en docenten werd uitgebreid toegelicht in Van Hout e.a. (1999), de respons werd besproken in Kloots e.a. (2000).

⁹ De tests werden afgenomen in een rustig lokaal waarin enkel de proefpersoon en de interviewer aanwezig waren. Bij de opname droeg de proefpersoon een AKG C420 headset met condensormicrofoon, die verbonden was met een Tascam DA-P1 draagbare dat-recorder.

¹⁰ Wij kunnen hier van '(grafemisch) monosyllabische' woorden spreken; al onze doelwoorden behoren tot die categorie. Dat wil zeggen: polysyllabische grondwoorden als *enorm*, *augurk*, enz. blijven volledig buiten het onderzoek.

Kuijpers & Van Donselaar (1998), maar bij het samenstellen van de lijst werd naar een grotere parallellie tussen /l/- en /r/-clusters gestreefd (cf. 2.1).

3.4 De dataverwerking

3.4.1 Beoordeling van de stimuli

In totaal werden 5120 realisaties geregistreerd. De opnames werden gedigitaliseerd en gedownsampld tot 16 kHz (16 bits). Elk woord werd vervolgens uit de opname gesegmenteerd en als een aparte file opgeslagen.

Drie beoordelaars kregen onafhankelijk van elkaar alle files voorgelegd. Elk woord werd beoordeeld op een 3-puntschaal met als extremen: 'sjwa duidelijk hoorbaar' en 'geen sjwa hoorbaar', en als tussencategorie 'onduidelijk' voor het geval geen van beide extremen van toepassing was. Elke beoordelaar werkte afzonderlijk aan zijn/haar werkstation.¹¹ De stimuli werden in een willekeurige volgorde geselecteerd en via het internet ter beschikking gesteld. In een Netscape-venster kreeg een beoordelaar voor elke stimulus de drie relevante beoordelingscategorieën in aanklikbare vorm te zien. Hij/zij kon elke stimulus zo dikwijls als gewenst beluisteren, vervolgens zijn/haar keuze bepalen en naar de volgende stimulus overgaan. De beoordelingen werden automatisch geïnventariseerd en in een gegevenstabel opgeslagen, die als basis diende voor de statistische verwerking.

Zeker van belang is nog dat de drie beoordelaars allemaal uit België komen, en ook alle drie een Brabantse dialectachtergrond hebben. Replicatie van de procedure door andere beoordelaarsgroepen zou uiteraard zeer gewenst zijn, maar valt buiten de directe mogelijkheden voor dit onderzoek.

3.4.2 Datareductie

De scores van de drie beoordelaars waren identiek in 64% van de gevallen. De Kappa-scores waren respectievelijk 0.63, 0.54, 0.43, wat een behoorlijke tot stevige overeenkomst van drie beoordelaars aangeeft.

Uit alle gegevens werd een selectie gemaakt voor verdere verwerking: alleen de stimuli die een voldoende gelijke beoordeling kregen, werden geselecteerd. 'Gelijke' beoordeling krijgt hier een losse interpretatie, nl. van "niet tegenstrijdig": ofwel scoorden de drie beoordelaars een stimulus unaniem als 'wel sjwa' of als 'geen sjwa'. Ofwel gaven twee beoordelaars dezelfde score 'geen sjwa' of 'wel sjwa' en de derde gaf 'onduidelijk' als score: de scores hoefden dus niet helemaal unaniem te zijn, maar we wilden de lat toch wat hoger leggen dan alleen maar de kwalificatie "meerderheidsoordeel". Met dit criterium hielden wij 3490 items, zowat tweederde van het originele aantal over: 2175 zonder sjwa en 1315 met sjwa.

4 Resultaten

In dit onderdeel stellen we eerst de resultaten voor t.a.v. de twee experimentele condities, plaatjestaak en voorleestaak (4.1). Daarna geven we de resultaten weer van de Nederlandse tegenover de Vlaamse proefpersonen, en we betrekken daar de variabelen 'geslacht' en 'leeftijd' bij (4.2). Vervolgens wordt de regionale variatie uitgediept (4.3). Ten slotte bekijken we de linguïstische variabele 'samenstelling van het eindcluster' in Vlaanderen en Nederland en verder uitgesplitst volgens regio (4.4). De gedetailleerde statistische informatie is te vinden in bijlage 2.

4.1 De aard van de taak (voorlezen \Leftrightarrow benoemen van plaatjes)

¹¹ Voor de beoordeling werd een internetapplicatie ontwikkeld door Dik Hermes, aan wie wij op deze plaats graag onze dank willen betuigen.

Een eerste belangrijke vraag is of er een conditie-effect is, m.a.w. worden er in de voorleestaak meer of juist minder sjwa's gerealiseerd dan in de plaatjestaak? Een 2 (*conditie*) x 2 (*land*) x 2 (*leeftijd*) x 2 (*seks*)-test maakt duidelijk dat dat niet zo is: er treedt geen conditie-effect op en er zijn ook geen significante interacties van andere factoren met *conditie*. Cf. voor verdere details Bijlage 2, 1.

In wat volgt zullen wij dan ook alle gegevens voor de twee taken samen nemen. Die gelden dus voor wat wij als "formele taal" kunnen omschrijven; binnen die kwalificatie is geen verdere geleiding meer te maken op basis van het hier beschikbare materiaal¹².

4.2 De variabelen land-geslacht-leeftijd

De eerste onderzoeksvraag betreft het onderscheid tussen Vlaanderen en Nederland:

Een 2 (*land*) x 2 (*geslacht*) x 2 (*leeftijd*) analyse toont aan dat *land*, *geslacht* en *leeftijd* significante effecten opleveren. Bovendien zijn er significante interacties tussen *land* en *geslacht* en *land* en *leeftijd*. De interactie tussen *geslacht* en *leeftijd* is niet significant. Er is echter wel een significante interactie tussen *land*, *leeftijd* en *geslacht* (de statistische gegevens worden gepresenteerd in Bijlage 2, 2).

Worden er in Nederland meer svarabhaktivocalen gerealiseerd dan in Vlaanderen? De relevante gegevens worden in Tabel 1 gepresenteerd:

	Geen Sjwa		Wel Sjwa		Totaal
	N	%	N	%	
Nederland	942	49.87	947	50.13	1889
Vlaanderen	1233	77.01	368	22.99	1601

Tabel 1: Aan-/afwezigheid van svarabhaktivocaal in resp. Nederland en Vlaanderen

Tabel 1 laat een duidelijk en hoogst significant verschil ($X^2 = 271.20$, $p < 0.01$) zien tussen Vlaanderen en Nederland. In Nederland wordt er veel frequenter een sjwa ingevoegd dan in Vlaanderen. In Nederland is de verhouding tussen vormen met en zonder sjwa ongeveer gelijk: de helft met en de helft zonder. In Vlaanderen daarentegen worden veel meer woorden zonder sjwa geproduceerd dan met sjwa.

In Tabel 2 geven we een overzicht van de resultaten voor de variabelen *land* en *geslacht*.

		Geen Sjwa		Wel Sjwa		Totaal
		N	%	N	%	
Nederland	M	346	38.62	550	61.38	896
	V	596	60.02	397	39.98	993
Vlaanderen	M	701	87.73	98	12.27	799
	V	532	66.33	270	33.67	802

Tabel 2: Verdeling over Vlaanderen en Nederland, en over mannen (M) en vrouwen (V) van de aan-/afwezigheid van een svarabhaktivocaal

Als we de scores van mannen en vrouwen vergelijken zonder rekening te houden met de factor *land*, dan blijken beide seksen evenveel sjwa's te produceren: in 38% van de gevallen produceren

¹² Dit is in tegenstelling met wat wij oorspronkelijk vermoed hebben: bij de voorleestaak hadden wij een sterke invloed van het schriftbeeld (en dus minder svarabhaktivocalen) verwacht dan bij de plaatjestaak.

mannen een svarabhaktivocaal, en bij de vrouwen is dat in 37% van de gevallen. Uit een 2 (*land*) x 2 (*geslacht*)-Wald X²-analyse komt echter wel een interessante interactie tussen de factoren tot uiting: de interactie tussen *land* en *geslacht* levert een significant resultaat op. Tabel 2 toont een duidelijk verschil naar gelang van het geslacht tussen Nederland en Vlaanderen: het verschil tussen Nederlandse en Vlaamse vrouwen (resp. 60% en 66% 'Geen sjwa') is onvergelijkbaar veel kleiner dan dat tussen Nederlandse en Vlaamse mannen: resp. 39% en 88% 'Geen Sjwa'.

Een analyse van de leeftijd van de proefpersonen levert een opmerkelijk verschil op tussen de 'jonge' en de 'oude' groep (Tabel 3): de jonge proefpersonen produceren minder svarabhaktivocalen dan de oudere.

	Geen Sjwa		Wel Sjwa		Totaal
	N	%	N	%	
Jong	1249	67.95	589	32.05	1838
Oud	926	56.06	726	43.95	1652

Tabel 3: Verdeling over 'jonge' en 'oude' volwassenen van de aan-/afwezigheid van een svarabhaktivocaal

De interactie tussen de drie variabelen kunnen we als volgt omschrijven: in Nederland produceren mannen meer svarabhaktivocalen dan vrouwen, in Vlaanderen vinden we het omgekeerde effect. In Nederland liggen *jong* en *oud* significant dichter bij elkaar dan in Vlaanderen. In Vlaanderen produceren de jongeren relatief minder sjwa's dan de ouderen. Deze interactie wordt becijferd in Tabel 4 en grafisch voorgesteld in Figuur 1.

			Geen Sjwa		Wel Sjwa		Totaal
			N	%	N	%	
Nederland	M	J	175	40.05	262	59.95	437
		O	171	37.25	288	62.75	459
	V	J	351	67.63	168	32.37	519
		O	245	51.69	229	48.31	474
Vlaanderen	M	J	406	92.06	35	7.94	441
		O	295	82.40	63	17.60	358
	V	J	317	71.88	124	28.12	441
		O	215	59.56	146	40.44	361

Tabel 4: Frequentie van de svarabhaktivocaal in Nederland en Vlaanderen verdeeld over 'jonge' (J) en 'oude' (O) volwassen 'mannen' (M) en 'vrouwen' (V)

FIGUUR 1a en 1b

Figuur 1a en 1b: Grafische voorstelling van het percentage sjwa-inserties in Nederland en Vlaanderen verdeeld over 'jonge' (J) en 'oude' (O) volwassen mannen (M) en vrouwen (V)

De figuur toont de overeenkomsten en de verschillen tussen Nederland en Vlaanderen. Jongeren produceren in beide landen minder svarabhaktivocalen dan ouderen, maar in Vlaanderen is het verschil meer uitgesproken dan in Nederland. Bovendien komt sjwa-insertie in Nederland meer voor bij mannen dan bij vrouwen. In Vlaanderen is het omgekeerd: vrouwen produceren meer svarabhaktivocalen dan mannen. In Nederland levert de factor leeftijd minder grote verschillen op bij mannen dan bij vrouwen: mannen uit de categorieën 'jong' en 'oud' verschillen veel minder dan vrouwen uit beide leeftijdscategorieën. In Vlaanderen liggen de verhoudingen qua leeftijd tussen mannen en vrouwen ongeveer gelijk.

4.3 De variabele "regio"

De regionale verschillen worden weergegeven in Tabel 5. Het aantal sjwa-inserties loopt af van 72% in Nederlands-Limburg tot 17% in West-Vlaanderen. De verschillen tussen de regio's zijn globaal genomen hoogst significant: Pearson-X² = 497.87, $p < 0.01$.

	Geen Sjwa		Wel Sjwa		Totaal
	N	%	N	%	
NL-Zuid (Limburg)	133	27.77	346	72.23	479
NL-Midden (Gelderland, Utrecht)	228	44.97	279	55.03	507
NL-Noord (Groningen, Drenthe)	233	55.61	186	44.39	419
VL-Brabant	305	71.10	124	28.90	429
NL-Randstad (Noord- en Zuid-Holland)	348	71.90	136	28.10	484
VL-Limburg	299	74.38	103	25.62	402
VL-Oost-Vlaanderen	298	80.54	72	19.46	370
VL-West-Vlaanderen	331	82.75	69	17.25	400

Tabel 5: Percentages svarabhaktivocalen in de onderzochte regio's

In Figuur 2 wordt het percentage sjwa-inserties grafisch weergegeven op basis van de regio's: in Nederlands-Limburg wordt het hoogste percentage svarabhaktivocalen geproduceerd, in West-Vlaanderen het laagste. De Vlaamse en de Nederlandse regio's klitten telkens samen, en wel aan weerszijden van de centrale gebieden (Brabant in Vlaanderen en de Randstad in Nederland), die precies op dezelfde verhouding uitkomen. De figuur toont de extreme regionale verschillen duidelijk aan.

FIGUUR 2

Figuur 2: Grafische voorstelling van het percentage sjwa-inserties relatief t.a.v. de onderzochte regio's

Als we de regionale gegevens opsplitsen volgens de sprekervariabele *geslacht*, dan levert dat het beeld op in Figuur 3. In de figuur worden de regio's uitgezet zoals in Figuur 2, nl. van het kleinste percentage sjwa-inserties in West-Vlaanderen naar het grootste percentage in Nederlands-Limburg. Per regio wordt het aandeel van de 'mannen' en de 'vrouwen' afzonderlijk uitgeplot. Een opvallende tendens die uit de figuur spreekt, is dat voor de gebieden waarin relatief weinig svarabhaktivocalen geproduceerd worden - de Vlaamse regio's -, het aandeel van de vrouwen groter is dan dat van de mannen. Als er daarentegen relatief veel svarabhaktivocalen geproduceerd worden, dan is het aandeel van de mannen relatief groter dan dat van de vrouwen.

FIGUUR 3

Figuur 3: Grafische voorstelling van het percentage sjwa-inserties relatief t.a.v. de variabele *geslacht* in de onderzochte regio's

De variabele leeftijd geeft in alle onderzochte regio's ongeveer hetzelfde beeld te zien (cf. Figuur 4): de oudere generatie produceert meer svarabhaktivocalen dan de jongere. Dat is het geval in alle regio's, behalve in Belgisch-Limburg en in de Randstad, maar in die gebieden is het verschil verre van significant.

FIGUUR 4

Figuur 4: Grafische voorstelling van het percentage sjwa-inserties relatief t.a.v. de variabele *leeftijd* in de onderzochte regio's

In 1.4 hebben wij voor één enkel woord, *werk*, de toestand in de Nederlandse dialecten weergegeven. Het lijkt dan ook aangewezen om onze resultaten voor de /rk/-woorden apart te presenteren. Is er een regionaal verschil dat toe te schrijven is aan dialectachtergrond?

	Geen Sjwa		Wel Sjwa		Totaal
	N	%	N	%	
NL-Zuid (Limburg)	4	5.00	76	95.00	80
NL-Midden (Gelderland, Utrecht)	13	18.31	58	81.69	71
NL-Noord (Groningen, Drenthe)	18	31.58	39	68.42	57
NL-Randstad (Noord- en Zuid-Holland)	19	34.55	36	65.45	55
VL-Limburg	36	61.02	23	38.98	59
VL-Brabant	38	66.67	19	33.33	57
VL-Oost-Vlaanderen	50	87.72	7	12.28	57
VL-West-Vlaanderen	48	92.31	4	7.69	52

Tabel 6: Percentages svarabhaktivocalen bij het cluster /rk/ in de onderzochte regio's.

Er is een significant verschil tussen de regio's: Pearson $X^2 = 183.52$, $p < 0.01$. Dat betekent in de praktijk: proefpersonen uit regio's waar sjwa-insertie niet of nauwelijks voorkomt in de dialecten, insereren ook in de standaardtaal verhoudingsgewijs minder sjwa's dan sprekers uit regio's waar sjwa-insertie wel frequent voorkomt. Prominente uitzondering is natuurlijk, zoals gezegd, de Randstad. Wat wel opvalt, is dat voor dit deelcorpus het zuidelijke centrum andere resultaten oplevert dan het noordelijke.

4.4 De fonotactische variabele /l/ <=> /r/

In 2.3 hebben wij er al op gewezen dat /l/- en /r/-clusters zoveel mogelijk parallel behandeld zijn. Dat is een fundamentele afwijking t.o.v. Kuijpers en Van Donselaar (1998). A priori hebben wij geen hypothesen kunnen (willen) formuleren i.v.m. deze variabele, maar wij achtten het niet uitgesloten dat de eigenschappen van de twee liquidae, en met name de groeiende tendens tot vocalisering waaraan beide op weliswaar heel verschillende manieren onderhevig zijn, een invloed op sjwa-insertie zou kunnen hebben. We bekijken eerst globaal de eerste consonant van het eindcluster (C1).

Een 2 (*land*: Nederland - Vlaanderen) x 2 (*geslacht*: man - vrouw) x 2 (*leeftijd*: jong - oud) x 2 (C1: /l/ - /r/) Wald Chi Square effect test levert in dit opzicht de volgende interessante resultaten op (cf. bijlage 2, 3 voor het statistische materiaal): C1 is een hoofdeffect. Er zijn significante interacties tussen *land* en C1, en tussen *leeftijd* en C1. De interactie tussen *geslacht* en C1 is niet significant. Wat de drievoudige interacties betreft: er is een significante interactie tussen *land*, *leeftijd* en C1, en tussen *land*, *geslacht* en C1. De interactie tussen *geslacht*, *leeftijd* en C1 is niet significant. Ten slotte is er nog een significante interactie tussen de variabelen *land*, *geslacht*, *leeftijd* en C1.

Er is op de eerste plaats een significant verschil afhankelijk van de eerste consonant van het cluster: na /l/ worden er relatief minder sjwa's ingevoegd dan na /r/: resp. in 28.3% en 59.8% van de gevallen.

In Nederland worden er significant meer svarabhaktivocalen geproduceerd dan in Vlaanderen relatief t.a.v. de eerste consonant van het cluster (Tabel 7), maar de verhouding tussen /r/ en /l/ wijst in dezelfde richting.

	na /l/	na /r/
Nederland	36.10%	83.01%
Vlaanderen	19.04%	32.29%

Tabel 7: Percentage svarabhaktivocalen na /l/ en /r/ in Nederland en Vlaanderen

De jongeren produceren zowel na /l/ als na /r/ minder svarabhaktivocalen dan de ouderen (zie Tabel 8). Enige uitzondering: in Nederland insereert de jongere generatie na /r/ iets meer sjwa's dan de oudere generatie. Het verschil tussen beide leeftijdsgroepen is groter bij de /l/-clusters dan bij de /r/-clusters.

		na /l/	na /r/
Nederland	Oud	44.55%	79.38%
	Jong	28.15%	86,86%
Vlaanderen	Oud	26.52%	35.24%
	Jong	12.85%	29.96%

Tabel 8: Percentage svarabhaktivocalen na /l/ en /r/ in Nederland en Vlaanderen bij jongeren en ouderen

De interactie tussen de variabelen *Land*, *Geslacht* en *CI* levert een duidelijk beeld op van de verschillen tussen mannen en vrouwen over de landsgrenzen heen (cf. Tabel 9). Het beeld wordt bevestigd dat er na /r/ meer svarabhaktivocalen geproduceerd worden dan na /l/, maar daar houdt de overeenkomst tussen de twee regio's zowat op. In Nederland produceren mannen meer dan dubbel zoveel sjwa's na /l/ als vrouwen. In Vlaanderen is het beeld omgekeerd: Vlaamse mannen halen na /l/ minder dan de helft van de score van de vrouwen. Na /r/ scoren Nederlandse mannen en vrouwen bijna even hoog, maar in Vlaanderen scoren de vrouwen dubbel zo hoog als de mannen (zoals na /l/). We krijgen m.a.w. een beeld waarin mannen en vrouwen een ander profiel vertonen in Vlaanderen en Nederland, en bovendien een ander profiel vertonen na /l/ en na /r/.

		na /l/	na /r/
Nederland	Man	51.43%	84.70%
	Vrouw	22.27%	81.48%
Vlaanderen	Man	8.72%	20.68%
	Vrouw	29.36%	43.75%

Tabel 9: Percentage svarabhaktivocalen na /l/ en /r/ in Nederland en Vlaanderen bij mannen en vrouwen

Konden wij tot nog toe het materiaal als een geheel behandelen, bij de fonotaxis moeten wij wel gedetailleerder gaan werken. Het materiaal maakt immers heel duidelijk dat ook de aard van de volgconsonant {/f/, /x/, /k/, /p/, /m/} een serieuze rol speelt, cf. tabel 6. Elke scheefheid in de materiaalverzameling dreigt dan ook een ongewenst effect in de resultaten te veroorzaken. En jammer genoeg is de parallelie van de materiaalopbouw minder dan ideaal:

- Er is wel materiaal voor /lp/, maar niet voor /rp/.

- Voor het cluster /rm/ is het aantal gelijk beoordeelde realisaties wel erg klein: 61 in Nederland en - vooral bezwaarlijk - maar 45 in Vlaanderen; /lm/ daarentegen wordt vrijwel even goed beoordeeld als de overige /l/-clusters (resp. 243 en 205). Een minder erge, maar toch ook niet verwaarloosbare discrepantie is er t.o.v. /lx/-/rx/ (in Vlaanderen resp. 177 en 76 gelijk

beoordeelde gevallen)¹³.

Dit alles maakt interpretatie van de onderzoeksresultaten moeilijk. Het ligt voor de hand om de gegevens voor /lp/ voor dit onderdeel opzij te zetten. Er zijn immers geen corresponderende gegevens voor /rp/ voorhanden. Wat de andere clusters betreft, stellen we een gedetailleerde beschrijving voor (1) op basis van alle vier de paren, (2) op basis van het hele materiaal behalve de /m/-clusters, (3) op basis van alleen de /f/- en de /k/-paren, en (4) op basis van alleen maar /lk/ en /rk/ (Tabel 10).

Cluster	Nederland			Vlaanderen		
	N	%	Totaal	N	%	Totaal
lf	83	31.56	263	26	10.70	243
lx	109	39.78	274	62	35.03	177
lk	105	38.46	273	43	17.34	248
lm	88	36.21	243	46	22.44	205
rf	111	86.72	128	32	24.43	131
rx	100	88.50	113	31	40.79	76
rk	209	79.47	263	53	23.56	225
rm	49	80.33	61	38	84.44	45

Tabel 10: Sjwa-inserties per cluster verdeeld over Nederland en Vlaanderen

Ook in de gegevens in Tabel 10 vinden we een significant verschil tussen Vlaanderen en Nederland. Het beeld voor Nederland is heel duidelijk: er worden relatief weinig svarabhaktivocalen geproduceerd in de /l/-clusters en relatief veel in de /r/-clusters. In Vlaanderen is het beeld veel minder duidelijk:

- Over het geheel worden er, net als in Nederland, minder sjwa's gerealiseerd in /l/- dan in /r/-clusters: het verschil is ruim significant ($X^2 = 24.04$, $p < 0.01$), maar dat belet niet dat /lx/ een heel wat hogere ratio van sjwa-insertie heeft dan /rf/ en /rk/. Bovendien is er het extreem hoge aandeel bij /rm/, waar de verhouding zelfs omgekeerd is.

- Laten we de clusters met /m/ even buiten beschouwing, dan daalt het verschil tussen /l/- en /r/-clusters drastisch, maar het blijft wel significant ($X^2 = 7.90$, $p < 0.01$). Maar ook in dat aantal is er een belangrijke misrekening mogelijk, omdat /rx/ niet echt schitterend gescoord is (nauwelijks 76 gevallen).

- Zonder de twee clusters met /-x/ (we houden dan nog alleen de clusters met /f/ en /k/ over) groeit het relatieve verschil opnieuw, en uiteraard blijft het verschil tussen /l/- en /r/-clusters hoogst significant: $X^2 = 324.48$, $p < 0.01$.

- Kijken we ten slotte enkel naar de clusters /rk/ en /lk/, dan krijgen we ook nu weer hetzelfde beeld (minder sjwa-insertie bij /l/ dan bij /r/): het verschil is nu echter niet meer significant ($X^2 = 2.82$, $p < 0.09$).

Al dat cijferwerk vindt zijn samenvatting in de vaststelling dat zowel in Vlaanderen als in Nederland /l/-clusters vaker zonder sjwa gerealiseerd worden, maar dat dat verschil behalve bij

¹³ Dat grote verschil is te wijten aan het feit dat er voor /lx/ twee testwoorden waren, voor /rx/ maar één. Een feit blijft dat een eventuele invloed van de tweede consonant dubbel zo zwaar meetelt voor het /l/-cluster als voor dat met /r/.

het paar met /m/ in Vlaanderen uitgesproken kleiner is dan in Nederland.

Het totaal verschillende "gedrag" van /rm/ in Vlaanderen is een van de raadsels in onze resultaten. We voegen hier onmiddellijk aan toe dat dat voor een deel op de inherente problemen van de perceptie van /rm/ terug te voeren zou kunnen zijn: zowel in het Nederlandse als in het Vlaamse materiaal zijn extreem weinig realisaties door de drie beoordelaars gelijk beoordeeld. Het is denkbaar dat vooral die gevallen met duidelijke svarabhaktivocaal tot goede perceptie leiden, terwijl de gevallen met minder prominente of zonder sjwa moeilijker eenduidig te herkennen zijn dan de combinaties van /r/ met een andere consonant. Verder onderzoek is noodzakelijk.

5 Bespreking

In deze afdeling stellen wij de resultaten tegenover hypothesen uit de linguïstische literatuur. Die betreffen enerzijds extralinguïstische (sociale) variabelen:

- Regionale opposities: het Nederlands wordt in verschillende landen gesproken, en in beide treedt t.a.v. het bestudeerde verschijnsel nog eens dialectische variatie op (4.1).
- Verschillen tussen jongeren en ouderen (4.2).
- Verschillen tussen de seksen (4.3).

Aan de andere kant is ook de fonotactische omgeving object van onderzoek: de onderzochte clusters bevatten als eerste consonant allemaal een van de twee liquidae, gevolgd door een niet-homorganische consonant (obstruent of nasaal), cf. 4.4.

5.1 Regionale en lokale variatie

Geen verwondering wekt het verschil tussen België en Nederland: dat spoort volledig met de verschillen in normgevoelens die in de twee gemeenschappen gecultiveerd worden. De opgaven voor Nederland voor +/- sjwa zijn kwantitatief praktisch in evenwicht, en dat is eigenlijk een perfecte reflex van wat de recentere vrij "liberale" fonetische en taalverzorgingsliteratuur voorspelt. Het komt ook redelijk goed overeen met de uitkomsten van Kuijpers en Van Donselaar (1998:94) voor woorden in isolatie. In Vlaanderen is het overwicht van sjwaloze vormen groot (meer dan driekwart van de opgaven), en ook dat viel op basis van de uitspraakgidsen te voorspellen¹⁴.

Opmerkelijk is, dat in allebei de regio die als het talige centrum geldt, een zelfde verdeling heeft: zowel de Randstad in Nederland als "Brabant" in België bant de sjwa in 71 à 72% van de opgaven uit. Dat is ook merkwaardig in die zin, dat de dialecten van deze regio's in beide gebieden een absoluut overwicht aan sjwavormen opleveren. Een eerste eenvoudige (zoals zal blijken: voor Holland meer dan waarschijnlijk al te eenvoudige) hypothese zou kunnen luiden: het onderliggende besef om tot het kerngebied te behoren is in geen van beide landen opgewassen tegen het evenzeer onderliggende besef dat er een norm is, en dat die (althans in de bestudeerde stijl) van het "allegaagse" afwijkt. De verhoudingen tussen de twee alternatieven zijn zelfs zo scheef getrokken t.o.v. wat verwacht werd, dat wij gerust van een vorm van exogeen taalgebruik (overcompensatie) mogen spreken. Wat het Brabantse gebied in België betreft, spoort dit perfect met het beeld van de regio als een "taalonzeker" centrum (cf. o.a. Deprez 1985-86:116-117).

Vergelijking met de gegevens uit de andere regio's is bijzonder leerrijk: in beide landen blijkt het taalcentrum aan het uiteinde van de reële scoringsschaal te staan, maar in Nederland betekent dat, dat in alle niet-centrale regio's méér sjwa-insertie voorkomt, in België juist minder. In de niet-centrale regio's onderling is er een duidelijke reflex van de dialectachtergrond: in België heeft Limburg, dat in de dialecten de svarabhaktivocaal heel uitbundig gebruikt, een wat hogere score voor sjwa-insertie (25.62%) dan Oost- en West-Vlaanderen, de twee gebieden

¹⁴ Van Donselaar, Kuijpers & Cutler (1999) stelden vast dat woorden als *tulp* en *film* sneller herkend worden als in de eindcluster een sjwa werd ingevoegd. Al hun proefpersonen waren Nijmeegse studenten. Het is niet uitgesloten dat dit experiment in Vlaanderen andere resultaten zou opleveren.

waar de svarabhaktivocaal in de dialecten niet populair is of zelfs volledig ontbreekt (resp. 19.46 en 17.25%); de verschillen tussen Limburg en de twee andere regio's zijn niet echt groot, maar toch significant op het .05-niveau. Ook in Nederland is er een (nu veel overtuigender significant) verschil, dat direct met de regionale achtergrond te relateren is: dat namelijk tussen het noorden, met in de dialecten uitsluitend sjwaloze dialectvormen, en de twee andere gebieden (Gelderland-Utrecht en Limburg), die ook onderling nog eens een significant verschil laten zien; dat laatste verschil is echter niet op basis van de dialectachtergrond te verklaren.

Het is duidelijk dat verschillende normkwalificaties een sterke invloed hebben op het al dan niet realiseren van de svarabhaktivocaal (België tegenover Nederland). Er is ook redelijke evidentie dat het voorkomen van sjwa-insertie in het (regionale) dialect een zekere invloed laat gelden. Maar hoezeer die secundair is t.o.v. de normgevoelens, illustreren de cijfers voor de twee provincies Limburg, gebieden met voor dit aspect absoluut dezelfde dialectische achtergrond. In Nederlands-Limburg is sjwa-insertie sterk dominant (bijna driekwart van de opgaven), in Belgisch-Limburg neemt de sjwaloze vorm datzelfde aandeel voor zijn rekening.

Wat echter in dit geheel het meeste blijft verbazen, is de score voor het Nederlandse taalcentrum, de Randstad. Is het mogelijk dat die regio hier zijn "gevoel van vanzelfsprekendheid" inzake taalgebruik volledig opzij zet (cf. wat i.v.m. Brabant in België gezegd is)? Niet echt geloofwaardig, en dat schreeuwt dus wel om een andere verklaring. Een mogelijke denkpiste is zeker, dat onze Hollandse informanten eigenlijk nauwelijks contact hebben met 'plat' sprekende Randstedelingen: leraren verkeren wellicht meestal in Standaardnederlands sprekende kringen, wonen in wijken met mensen die overwegend dezelfde variëteit spreken, enz. Met andere woorden: ze zouden, meer dan hun ambtgenoten in andere streken, de standaardvormen gebruiken¹⁵. De hypothese, die wel voor de regio als zodanig zeker zou kunnen opgaan, maar variatie op basis van andere variabelen onverklaard laat, veronderstelt in elk geval dat ook in Nederland sjwa-insertie als minder geschikt voor formeel taalgebruik wordt ingeschat: dezelfde houding dus als in Vlaanderen. Wij zullen nog een andere mogelijke hypothese geven n.a.v. het volgende punt.

5.2 Leeftijdsv verschillen

In beide landen is er een aanzienlijk en hoogst significant verschil tussen de twee onderscheiden leeftijdsgroepen. De tendens is in beide delen van het taalgebied dezelfde: de jongere leerkrachten realiseren minder vaak de svarabhaktivocaal dan hun oudere collega's. Het verschil is in Vlaanderen wat groter dan in Nederland.

Een paar vaststellingen: Nederland heeft hetzelfde patroon als Vlaanderen. De in uitspraakwoordenboeken en -gidsen gecodificeerde norm in Vlaanderen is, dat sjwa wordt weggelaten of ten minste zo veel mogelijk onderdrukt. Een logische conclusie zou dus zijn dat dezelfde norm, zij het veel minder expliciet, en zeker minder slaafs gevolgd, ook in Nederland bestaat: in nette taal hoor je dus de clusters eigenlijk niet met sjwa ertussenin te realiseren. In die optiek is het beeld voor de leeftijdscategorieën in beide gemeenschappen duidelijk: de jongere leraren volgen de norm gedweeër dan hun oudere collega's. Of anders gezegd: de ouderen zijn een flink stuk lakser dan de jongeren. Voor Nederland, vooral voor het Hollandse taalcentrum, zou ook kunnen gelden dat de ouderen wat dichter bij de (eventueel dialectische) achtergrond durven te blijven dan hun jongere collega's. Ook nog mogelijk is dat de factor dialectachtergrond bij de oudere generatie een grotere rol speelt dan bij de jongere: wie in Nederland jonger is dan 40, heeft vaak nog nauwelijks kennis gemaakt met het lokale dialect. Maar dat alles geldt zeker niet in dezelfde mate in België, waar de dialecten veel sterker staan, en daar is de kloof tussen jong en oud zelfs nog wat groter.

Een alternatieve verklaring voor Nederland (en heel specifiek ook voor de Randstad) zou kunnen liggen in het onomstotelijke feit dat de liquidae in de standaardtaal in Nederland een duidelijke verschuiving (grosso modo naar sterker vocalisch karakter toe) ondergaan (cf. Stroop 1998b, Van de Velde 1994 en 1996, Van Reenen 1986, Van Reenen & Jongkind 2000,

¹⁵ Deze mogelijkheid werd ons door een beoordelaar van de oorspronkelijke versie gesuggereerd.

Verstraeten & Van de Velde 2001). Die tendens is bij jongeren aanzienlijk sterker dan bij ouderen. Het is nu heel goed denkbaar dat een combinatie van een min of meer uitgesproken vocalische liquida met een andere consonant makkelijker zonder svarabhaktivocaal te realiseren is. In deze optiek hoeft er van invloed van een externe norm in Nederland, en zeker in de Randstad, geen sprake te zijn: het geringere aandeel van sjwa-insertie bij jongeren zou dan heel logisch voortvloeien uit de verschillende realisatie zelf van de liquida in de twee leeftijdsgroepen¹⁶. Wij komen daar in 5.4 nog op terug. Het testen van deze hypothese veronderstelt een ander onderzoek, dat in het ruime kader van het VNC-project zeker een plaats heeft. Het is erg onwaarschijnlijk dat daarvoor auditieve waarneming voldoende houvast zal bieden; instrumentele analyse van alle /l/- en /r/-combinaties dreigt echter wel een erg tijd- en energierovende aangelegenheid te zullen worden, met drie en een half duizend metingen voor de boeg, cf. 3.4.2.

5.3 De sekseverschillen

Tabel 4 is tegen de achtergrond van de traditionele sociolinguïstische stellingen buitengewoon moeilijk te interpreteren. Nederland en België leveren allebei ruimschoots significante verschillen tussen mannen en vrouwen op, en die manifesteren zich ook telkens zowel bij jongeren als bij ouderen. Alleen: ze zijn precies omgekeerd: mannen laten de sjwa veel vaker weg dan vrouwen in Vlaanderen, het omgekeerde is het geval in Nederland.

Aanwezigheid van een impliciet of expliciet aanwezige norm zou een verklaring bieden in Nederland, als wij het traditionele idee laten gelden dat vrouwen door de bank genomen eerder de "standaard"-vormen realiseren dan mannen (zie bv. Brouwer 1991, Coates 1987, Hudson 1996). Maar dat gaat dan natuurlijk niet op in Vlaanderen. Juist voor Nederland hebben wij bovendien wellicht een alternatieve verklaring, die stelt dat hoogopgeleide vrouwen (dat zijn leraren toch wel?), en meer specifiek de jongeren onder hen, in de laatste decennia het voortouw genomen hebben in de taalverandering¹⁷. Bij Stroop (1998 a en b) lezen we dat vrouwen veel vaker vocalische /r/ realiseren, en Van Reenen & Jongkind (2000) merkten op dat vrouwen vaker /l/ vocaliseren dan mannen. En dat hebben wij als een mogelijke hypothese ter verklaring van sjwaloze combinaties ook al in 5.2 naar voren geschoven.

Tegenover die relatieve rijkdom aan verklarende hypothesen voor het Nederlandse deel van het onderzoek, staat vrijwel niets in Vlaanderen. Heel tentatief dan toch: van vrouwen wordt wel eens aangenomen dat die zich zekerder voelen in de "hogere" taalvorm dan mannen. Het is niet ondenkbaar dat Vlaamse vrouwen, als groep, inderdaad een betere beheersing hebben van de Nederlandse standaardtaal. Vanuit dat gevoel van zekerheid kunnen zij het zich dan ook veroorloven om van de expliciete norm af te wijken. Dit type "verklaring" is ook weer te verifiëren, maar dat vereist ook alweer een aparte studie, waarin taalattitudes met de reële performantie gecorreleerd zijn. Ook dit valt buiten de mogelijkheden van dit onderzoek.

Samenvattend: Voor Nederland bieden twee tegenstrijdige hypothesen eigenlijk allebei een absoluut adequate verklaring voor de variatie. Voor Vlaanderen komen wij niet verder dan een afgeleide hypothese, die in elk geval nieuw onderzoek vereist.

5.4 De fonotactische omgeving

Tabel 6 levert een gedeeltelijk identiek beeld op in België en Nederland (uiteraard met de relativering dat sjwa-insertie überhaupt veel frequenter is in Nederland). Twee feiten ondersteunen dat beeld: bij sommatie van alle realisaties blijkt dat /r/-clusters vaker sjwa-insertie hebben dan /l/-clusters, en dat beeld komt terug als wij de realisaties van elk individueel /l/-cluster (/lk, lx, lf, lm/) apart met zijn /r/-pendant vergelijken.

¹⁶ Een sterke indicatie dat wij hiermee een heel belangrijke factor op het spoor zijn, is de waarneming van Marc van Oostendorp, dat van zijn studenten in de propedeuse geen enkele het normaal vond om in *erg* of *melk* een sjwa in te lassen (mondellinge mededeling, TIN-dag 3 februari 2001).

¹⁷ Ook op de Britse Eilanden blijken jonge vrouwen een belangrijke rol te spelen in taalveranderingsprocessen. Cf. Foulkes & Docherty (1999).

Wat ook nog opvalt, is dat /r/-clusters duidelijk minder makkelijk scoorbaar waren dan /l/-clusters: voor alle /r/-clusters worden hogere aantallen twijfelgevallen genoteerd (en voor deze studie dus buiten beschouwing gelaten) dan voor welk /l/-cluster ook. Dat geldt zowel voor Vlaanderen als voor Nederland, de aantallen lopen nauwelijks uiteen¹⁸. De kampioen daarbij is het cluster /rm/, het enige waar de weinige overblijvende unaniem beoordeelde gevallen in Vlaanderen een ruime meerderheid van noteringen met sjwa-insertie opleveren.

Meer dan waarschijnlijk gaat de moeilijke percipieerbaarheid van de svarabhaktivocaal in /r/-clusters op dezelfde factor terug die er ook voor zorgt dat er relatief vaker een vorm met sjwa dan zonder sjwa wordt waargenomen bij de wél goed beoordeelde /r/-clusters. Wellicht kunnen wij het zo stellen dat /r/, of althans veel realisaties daarvan, vanzelf een vrij uitgesproken vocalisch einde vertoont/vertonen. Mocht dit waar zijn, dan is het logisch dat luisteraars twifelen of het lichte vocalische element dat ze zeker voor een volgende heterorganische consonant makkelijk waarnemen al dan niet tot de /r/ behoort. (De tong moet in zulke gevallen een andere articulatiestand innemen of, als er een labiale consonant volgt, naar de ruststand terugkeren.) En hoe dan ook: de directe aansluiting tussen de elementen van het cluster moet al heel uitgesproken zijn om tot een "gelijk" oordeel "zonder sjwa" te leiden. Een raadsel blijft wel hoe het komt dat in Vlaanderen, waar de /r/ over het algemeen veel prominenter in de klankop-eenvolging aanwezig is (hij is absoluut niet gereduceerd), het effect juist nog sterker is dan in Nederland.

Hoewel ook de /l/ heel makkelijk het kenmerk [+ vocalisch] aanneemt, hebben wij hier toch wat anders: dat kenmerk doet zich, als het optreedt, aan de hele consonant voor, van het begin af van de realisatie, niet aan het einde alleen.

6 Besluit

Zeker is dat de grotere normgevoeligheid in Vlaanderen een belangrijke rol speelt in de relatief zwakke positie van de svarabhaktivocaal in dat deel van het taalgebied. Erg waarschijnlijk is bovendien dat de aard van de liquidae een niet te onderschatten effect heeft. Het is heel goed denkbaar dat de vernieuwingen die daarbij in de laatste decennia in Nederland, vooral in de Randstad, zijn opgetreden, een aantal moeilijk verklaarbare waarnemingen in het juiste gaatje laten vallen: het uitzonderlijk hoge aandeel van sjwaloze vormen in de Randstad, het uitzonderlijk hoge aandeel van Nederlandse jongere en vrouwelijke leerkrachten bij de sjwa-vermijders. Het is heel goed mogelijk dat de verhoudingen in de rest van Nederland goeddeels bepaald worden door het aandeel van "nieuwe /r/"- en "/l/"-sprekers, dat daar wel geringer zal zijn dan in de Randstad, maar toch zeker niet ontbreekt, en bij hogeropgeleiden (zoals onze informanten) zelfs aanzienlijk kan zijn. Rekening houdend met de grotere normgevoeligheid in Vlaanderen blijft de relatief grotere voorkeur van Vlaamse vrouwen voor sjwa-insertie een raadsel. Op basis van de traditionele sociolinguïstische literatuur zouden we immers verwachten dat ze vaker voor de 'standaard'-varianten zouden opteren dan hun mannelijke collega's. Ten slotte kunnen wij erop wijzen dat zeker in de meer perifere regio's (Oost- en West-Vlaanderen, Groningen/Drenthe, Belgisch- en Nederlands-Limburg) een rechtstreeks verband blijkt te bestaan tussen de proportie sjwa-insertie in de standaardtaal en de dialectachtergrond van de informanten. In de centrumzones (Brabant, Randstad) treffen we echter juist minder sjwa-insertie aan dan we op basis van de dialectachtergrond zouden verwachten.

Het besluit uit dit alles kan kort zijn: verder onderzoek is niet alleen nodig in de breedte (naar het geheel van de svarabhaktivocals en naar andere sjwa's toe), maar ook in de diepte. Daarbij zal veel meer aandacht nodig zijn voor sociolinguïstische attitudeaspecten. Wat in dit artikel in elk geval gebleken is, is dat de toepassing van optionele regels zoals die van de sjwa-insertie, ten minste gedeeltelijk beïnvloed wordt door kennis van en gevoeligheid voor normen, en dat regionale taalkenmerken (uit dialect of regiolect) en factoren als leeftijd en sekse

¹⁸ Dat laatste verwondert toch wel, gegeven de enorme verschillen in mogelijke realisaties van de /r/ tussen die gebieden. Van de Velde (1994, 1996) onderscheidt in Nederland tien verschillende varianten, terwijl de variatie in Vlaanderen vrijwel uitsluitend beperkt blijft tot [r] en [R].

een niet te verwaarlozen rol kunnen spelen.

Bibliografie

- Aalbrecht, J. e.a. (1998).** *Uitspraakvademecum*. (= Als je veel moet praten, 2). Leuven/Apeldoorn: Garant, 3e bijgewerkte druk.
- Bakel, J. van (1976).** *Fonologie van het Nederlands: synchroon en diachroon*. Utrecht: Bohn, Scheltema & Holkema.
- Blancquaert, E. (1957).** *Praktische uitspraakleer van de Nederlandse taal*. Antwerpen: De Sikkel, 5e uitg.
- Booij, G.E. (1981).** *Generatieve fonologie van het Nederlands*. Aula-paperback nr. 65. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum.
- Booij, G.E. (1995).** *The Phonology of Dutch*. Oxford: Clarendon Press.
- Brouwer, D. (1991).** *Vrouwentaal. Feiten en verzinsels*. Bloemendaal: Aramith Uitgevers.
- Clements, G. (1990).** The role of the sonority cycle in core syllabification. In: J. Kingston & M. Beckman (eds.), *Between the Grammar and Physics of Speech* (= Papers in Laboratory Phonology 1). Cambridge: Cambridge University Press, 283-333
- Coates, J. (1987).** *Women, men and language. A sociolinguistic account of sex differences in language*. London / New York: Longman.
- Coninck, R. De (1970).** *Groot uitspraakwoordenboek van de Nederlandse taal*. Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel.
- Dantzig, B. van (1932).** Das Svarabhakti-Phänomen in der niederländischen Sprache. In: *Archives néerlandaises de phonétique expérimentale* 7, 52-63
- Demanet, F. (1939).** *Zuiver spreken. Een handboek voor onderwijzers, een leerboek voor normaal- en middelbaar onderwijs*. Lier: Van In & co.
- Deprez, K. (1985-86).** De aard van het Nederlands in Vlaanderen. In: *Heibel* 19, nr. 4, 101-127.
- Donselaar, W. van, C. Kuijpers & A. Cutler (1999).** Facilitatory Effects of Vowel Epenthesis on Word Processing in Dutch. In: *Journal of Memory and Language* 41, 59-77
- Eldar, A.M. (1976).** *Spreken en zingen*, herzien door Annie Moolenaar-Bijl en Frans Dieleman. Assen/Amsterdam: Van Gorcum, 37e druk.
- Foulkes, P. & G.J. Docherty (ed.) (1999).** *Urban Voices: accent studies in the British Isles*. London: Arnold.
- Gillis, S. & G. De Schutter (1996).** Intuitive Syllabification: Universals and Language Specific Constraints. In: *Journal of Child Language* 23, 487-514.
- Goossens, J. (1977).** *Inleiding tot de Nederlandse Dialectologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Haver, J. Van (1972).** *De uitspraak van het Nederlands. Een beknopte handleiding*. Leuven: Acco, 2e uitg.

- Heemskerk, J. & W. Zonneveld (2000).** *Uitspraakwoordenboek*. Utrecht: Het Spectrum.
- Hout, R. van, G. De Schutter, E. De Crom, W. Huynck, H. Kloots & H. Van de Velde (1999).** De uitspraak van het Standaard-Nederlands: variatie en varianten in Vlaanderen en Nederland. In: E. Huls & B. Weltens (red.), *Artikelen van de Derde Sociolinguïstische Conferentie*. Delft: Eburon, 183-196
- Hudson, R.A. (1996).** *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2nd edition.
- Kaiser, L. (1950).** *Phonetiek* (= Servire Encyclopaedie, afdeling Theoretische Taalwetenschap, deel B9a/5). Den Haag: Servire.
- Kloots, H., H. Van de Velde & R. van Hout (2000):** De spraakproeve. In: S. Gillis, J. Nuyts en J. Taeldeman (red.), *Met taal om de tuin geleid. Opstellen voor Georges De Schutter*. Antwerpen: UIA, 215-229.
- Kuijpers, C. & W. van Donselaar (1998).** The Influence of Rhythmic Context on Schwa Epenthesis and Schwa Deletion in Dutch. In: *Language and Speech* 41 (1), p. 87-108.
- Meer, M.J. van der (1927).** *Historische Grammatik der niederländischen Sprache*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Mussche, A. (1962).** *Handleiding voor de praktijk van het Algemeen Beschaafd. Voor normaal en middelbaar onderwijs*. Brussel: A. De Boeck.
- Paardekooper, P.C. (1949).** De foneemwaarde van de svarabhaktivocaal. In: *De Nieuwe Taalgids* 42, 74-84.
- Paardekooper, P.C. (1987).** *ABN uitspraakgids*. Antwerpen: Heideland-Orbis, 2e volledig herziene druk.
- Reeks Nederlandse Dialectatlassen . Achtereenvolgens* **E. Blancquaert, E. Blancquaert-W. Pée, W. Pée (red.) (1925-1982)**, 16 delen.
- Reenen, P. van (1986).** The vocalization of /l/ in standard Dutch, a pilot study of an ongoing change. In: *Linguistics in the Netherlands*. Dordrecht: Foris Publications, 189-198.
- Reenen, P. van & A. Jongkind (2000).** De vocalisering van /l/ in het Standaard-Nederlands. In: *Taal & Tongval* 52, 189-199.
- Sassen, A. (1963).** Endogeen en exogeen taalgebruik. In: *De Nieuwe Taalgids* 56, p. 10-21.
- Schutter, G. De (1973).** Eksogeen taalgebruik in Zuid-Nederland. In: *Album Willem Pée, de jubilaris aangeboden bij zijn zeventigste verjaardag*. Tongeren: Michiels, 117-123.
- Schutter, G. De (1975).** De plaats van de @ in een fonologische beschrijving van het Nederlands. In: *Leuvense Bijdragen* 68, 173-202.
- Smakman, D. & R. van Bezooijen (1997).** Een verkenning van populaire ideeën over de standaardtaal in Nederland. In: R. van Bezooijen, J. Stroop & J. Taeldeman (red.), *Standaardisering in Noord en Zuid* (= *Taal & Tongval*, themanummer 10), 126-139.
- Stroop, J. (1998a).** Wordt het Poldernederlands model?. In *Noordzee* 1, nr. 1-2, 11-13.
- Stroop, J. (1998b).** *Poldernederlands. Waardoor het ABN verdwijnt*. Amsterdam: Bert

Bakker.

Taal-Atlas van Noord- en Zuid-Nederland. Oorspr. **G.G. Kloeke (red.) (1952-1972).** Leiden: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

Trommelen, M.T.G. (1983). *The syllable in Dutch with special reference to diminutive formation.* Dordrecht: Foris Publications.

Velde, H. Van de (1994). Zestig jaar (r)evolutie in het Standaard-Nederlands. In: G. De Schutter, J. Taeldeman & A. Weijnen (red.), *R - zes visies op een kameleon (= Taal en Tongval, themanummer 7)*, 22-42.

Velde, H. Van de (1996). *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands (1935-1993)*, Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen.

Velde, H. Van de & M. Houtermans (1999). Vlamingen en Nederlanders over de uitspraak van nieuwslezers. In: E. Huls & B. Weltens (red.), *Artikelen van de Derde Sociolinguïstische Conferentie.* Delft: Eburon, 451-462.

Veldkamp, K. (1973). *De techniek van het spreken. Handboek voor oefening van adem, stem en uitspraak*, bewerkt door A.G. Zijderveld-Menalda. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Vennemann, T. (1988). *Preference laws for syllable structure and the explanation of sound change.* Berlin: Mouton De Gruyter.

Verstraeten, B. & H. Van de Velde (2001). Socio-geographical variation of /r/ in standard Dutch. In: H. Van de Velde & R. van Hout (eds.), *'r-atics. Sociolinguistic, phonetic and phonological characteristics of /r/.* (= *Etudes et Travaux* 4). Université Libre de Bruxelles, Institut des Langues Vivantes et de Phonétique, 45-61.

Zwaardemaker, H.R & L.P.H. Eijkman (1928). *Leerboek der Phonetiek, inzonderheid met betrekking tot het Standaard-Nederlandsch.* Haarlem: De Erven Bohn.

Bijlage 1: Testwoorden

Overzicht van de testwoorden die in het experiment gebruikt werden. Woorden met een asterisk komen niet voor in van Kuijpers & Van Donselaar (1998).

Woordenlijst	Plaatjestaak
Met /l/: 10 woorden	Met /l/: 10 woorden
palm helm*	palm helm*
tulp schelp	tulp schelp
wolf golf	wolf golf
wolk kelk*	wolk kelk*
wilg* galg*	wilg* galg*
Met /r/: 7 woorden	Met /r/: 5 woorden
kerk vork jurk	kerk vork
berg	berg
arm	arm
slurf* scherf	slurf*
Totaal aantal: 17	Totaal aantal: 15

Bijlage 2: Statistische informatie

1 *De aard van de taak (voorlezen <=> benoemen van plaatjes)*

conditie: Wald X2 = 0.31, $p < 0.58$
land x conditie: Wald X2 = 0.01, $p < 0.93$
geslacht x conditie: Wald X2 = 0.23, $p < 0.63$
leeftijd x conditie: Wald X2 = 0.01, $p < 0.91$
geslacht x leeftijd x conditie: Wald X2 = 0.01, $p < 0.92$
land x geslacht x conditie: Wald X2 = 0.41, $p < 0.52$
land x leeftijd x conditie: Wald X2 = 0.84, $p < 0.36$
land x geslacht x leeftijd x conditie: Wald X2 = 0.13, $p < 0.72$

2 *De variabelen land-geslacht-leeftijd*

land: Wald X2 = 271.30, $p < 0.01$
geslacht: Wald X2 = 8.10, $p < 0.01$
leeftijd: Wald X2 = 46.22, $p < 0.01$
Land x geslacht: Wald X2 = 177.29, $p < 0.01$
Land x leeftijd: Wald X2 = 4.13, $p < 0.04$
geslacht x leeftijd: Wald X2 = 0.35, $p < 0.55$
Land x leeftijd x geslacht: Wald X2 = 7.54, $p < 0.01$

3 *De variabelen cluster - land - leeftijd - geslacht*

Cl als hoofdeffect: Wald X2 = 249.70, $p < 0.01$
land x Cl: Wald X2 = 54.94, $p < 0.01$
leeftijd x Cl: Wald X2 = 28.95, $p < 0.01$
geslacht x Cl: Wald X2 = 0.90, $p < 0.31$
land x leeftijd x Cl: Wald X2 = 4.74, $p < 0.03$
land x geslacht x Cl: Wald X2 = 9.78, $p < 0.01$
geslacht x leeftijd x Cl: Wald X2 = 1.31, $p < 0.25$
land x leeftijd x geslacht x Cl: Wald X2 = 5.33, $p < 0.02$